

**”Man kan nu intet weta at berätta, enär
denne Staden aldraförst blivit anlagd
och upbyggd...”**

Arkeologisk antikvarisk kontroll

Fornlämning Västerås 232:1
Västerås 1:1
Västerås stadsförsamling
Västerås
Västmanland

Ulf Alström

Innehåll

Sammanfattning.....	1
Inledning och bakgrund	2
Målsättning och metod	4
Undersökningsresultat.....	5
Dateringar	8
Tolkning och utvärdering.....	9
Referenser	11
Kart- och arkivmaterial	11
Otryckta källor	11
Litteratur	11
Tekniska och administrativa uppgifter.....	12
Figurer	13
BILAGA.....	14
Bilaga 1. Fyndtabell	14

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2010

Omslag: Rapporttitel från Grau 1754 s.54. Stengodsskärva från sektion 3 genom photoshop.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-86255-82-4

Västerås 2010.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen har i samband med ett lekparcsbygge i Stadsparken, Västerås, utfört en arkeologisk antikvarisk kontroll. Västerås stad beställde den antikvariska kontrollen som genomfördes efter ett beslut av länsstyrelsen 2009-06-11 (dnr 431-2523-09).

Sammanlagt övervakades omkring 100 löpmeter schakt. Avsatta kulturlager dokumenterades omkring 9-12 m från den stenskodda åkanten. Där påträffades också en stenläggning.

I Stadsparkens norra del dokumenterades avsatta kulturlager med dateringar från 900-tal till 1200/1300 talen. Kulturlagren daterades med hjälp av keramik och ¹⁴C dateringar. Inom 200 m avstånd norrut har sedan tidigare dokumenterats kulturlager från 1000-talet bland annat en smedja och en kristen begravningsplats.

Området vid Svartån har alla möjligheter att tillföra ytterligare kunskap om Västerås historia.

Inledning och bakgrund

Under sommaren och hösten 2009 utförde Västerås kommun markarbeten i Stadsparken i centrala Västerås (figur 14). Anledningen var att en lekplats skulle anläggas i parkmiljön. Markarbetena bestod av schaktningar för belysningsstolpar, kablar, vattenledning och fundament för lekredskapen. I samband med lekplatsarbetena utförde Stiftelsen Kulturmiljövår Mälardalen en arkeologisk antikvarisk kontroll. Den arkeologiska antikvariska kontrollen hade beställts av Tekniska nämndens stab, Västerås kommun, som också bekostade kontrollen. Den arkeologiska kontrollen utfördes efter ett beslut av Länsstyrelsen i Västmanlands län 2009-06-11 (dnr 431-2523-09).

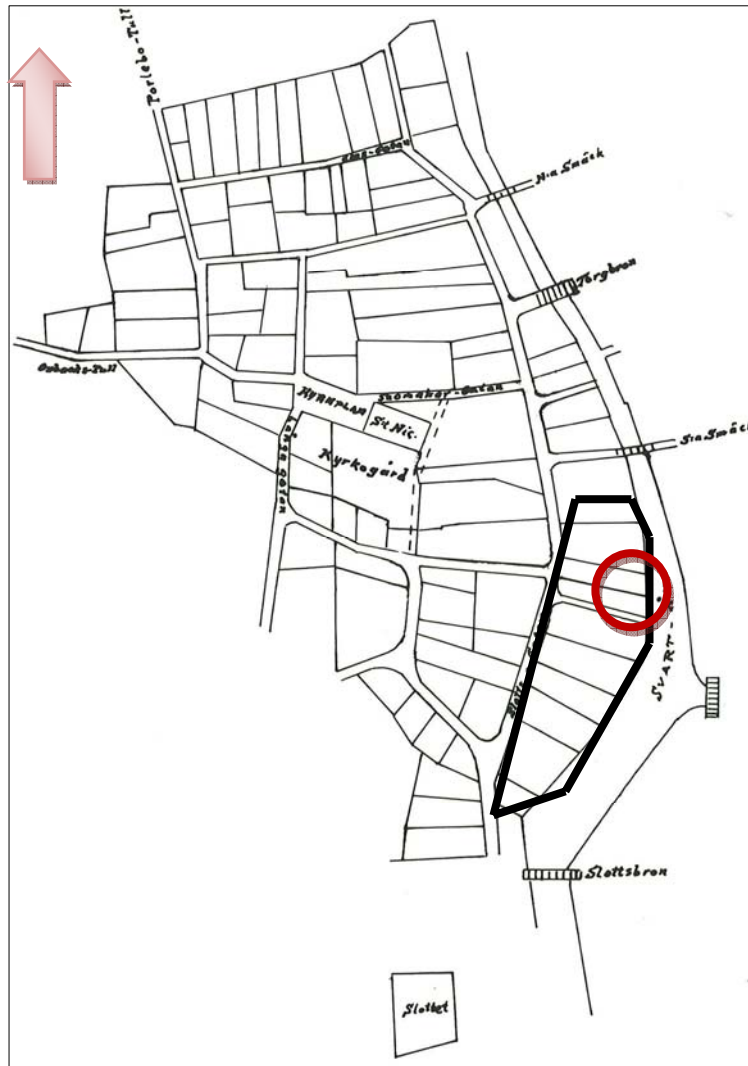

Figur 1. Lekplatsen anläggs intill Svartåns västra strandskoning mitt emot Stora Westmannia som uppfördes i slutet av 1800-talet då det medeltida helgeandshuset revs. Själva stadsparken anlades i början av 1900-talet. Bilden tagen från V. (Foto U. Alström.)

Stadsparken har fram till cirka 1900 haft ett tätt trähusbestånd. En tomtrekonstruktion som publicerades 1985 anger att cirka 10 tomter fanns inom stadsparkens nuvarande begränsning. Tomtindelningen dateras traditionellt till sen medeltid och 1600-tal (Forenius 1996, Olsson 1985).

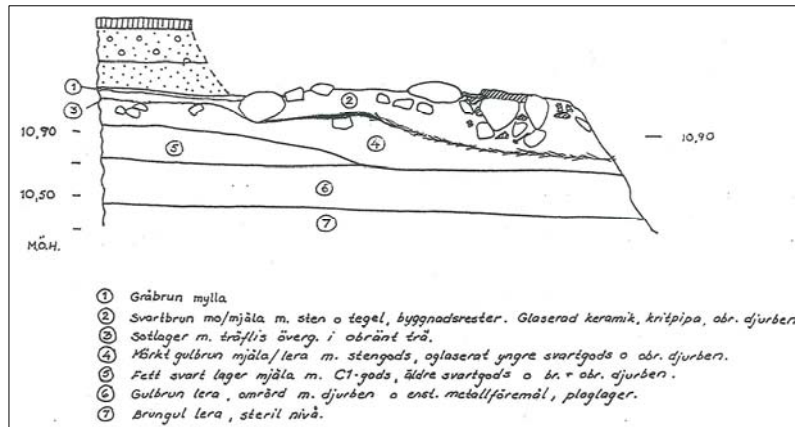
Figur 2. Stadsparken troligen 1891. Bilden tagen från söder. (VLM:s arkiv.)

Figur 3. Kartan visar de av Olsson rekonstruerade senmedeltida västra kvarteren. Svart tjock linje markerar Stadsparkens ungefärliga läge. Röd cirkel markerar läget för lekplatsen. (Grundkarta med okänd skala från Olsson 1985.)

I Stadsparken har det tidigare utförts ett fåtal arkeologiska uppdrag. Vid hörnet Slottsgatan-Stora Gatan konstaterades vid schaktningar för en toalettcur att det fanns kulturlager sporadiskt bevarade. Lagren kunde inte dateras (Forenius 1996).

1989 dokumenterades kulturlager i nordligaste delen av Stadsparken då vattenstatyn, som gått under namnet ”Bagarns pojke”, skulle flyttas. Vid undersökningen ritades en sektion (figur 4) där det framgår att det under de påförda sand- och gruslagren fanns avsatta lager med dateringar från 1600-1700-talen, (lager 2 till lager 5) som daterades till 1200–1300 talen. Bland fynden kan nämnas en skärva äldre svartgods, stengodsliknande gods som typbestämts till C1 gods, två skärvor yngre svartgods. Det äldsta lagret (lager 6) bestod av omörd lera med djurben. Lagret karaktäriserades som ploglager eller en vattenavsatt avstjälningsplats. Någon tolkning av lagren ges inte i den korta grävningsrapporten men i lokaltidningen, VLT, beskrivs området som lågaktivitetsyta med t.ex. slätterängar. Ingen bör ha bott i området förrän under 1600-talet enligt utgrävaren (Sjöo 1989, VLT 1989).

Figur 4. Sektion upprättad 1989. I lager 5 påträffades äldre svartgods som daterades till 1200-1300-talen. Lager 4 innehöll yngre svartgods. Lager 2 var det enda lager som innehöll bebyggelse-rester och daterades till 1600-1700-talen. Lager 6 har inga daterande fynd. (Sektion från Sjöo 1989 här återgiven i skala 1:40.)

2006 utförde Västerås stad en markundersökning med anledning av att stenskoningen vid Svartån hade sättningsskador. Antikvarisk kontrollant fick delta vid ett borrhprov. Borrhprovet visade att kulturlagret just på denna plats var cirka 1m tjockt och bestod av 3 urskiljbara lager som innehöll sot, kol, tegelfragment, kalkbruk och i botten ett fett ler- och jordlager (Alström 2006).

I närheten och öster om "Bagarns pojke" utfördes 2008 en arkeologisk förundersökning inför en exploatering och ombyggnad av den avstängda offentliga toaletten som går under namnet "ubåten" i folkmun. Inga kulturlager påträffades. Någon ombyggnad blev heller inte av (Lihammer 2008).

2009 gjordes ytterligare en undersökning i Stadsparken med anledning av att åns stenskonig ansågs ha sättningsskador. Vid den antikvariska kontrollen konstaterades att endast ytliga rivningsmassor påverkades av schaktningarna. Rivningsmassorna härstammade efter Wickholms kvarn som revs på 1890-talet (Alström 2009).

Sammanfattningsvis kan man konstatera att kulturlagren under Stadsparkens gräsmattor och gångar är relativt okända i arkeologiskt hänseende.

Målsättning och metod

Målsättningen med den arkeologiska antikvariska arkeologiska kontrollen var att i första hand skydda fornlämning från skada och, om fornlämning påträffas, dokumentera anläggningar och kulturlager. Om mer omfattande anläggningar eller komplexa kulturlager berördes skulle arbetet avbrytas och samråd med länsstyrelsen hållas.

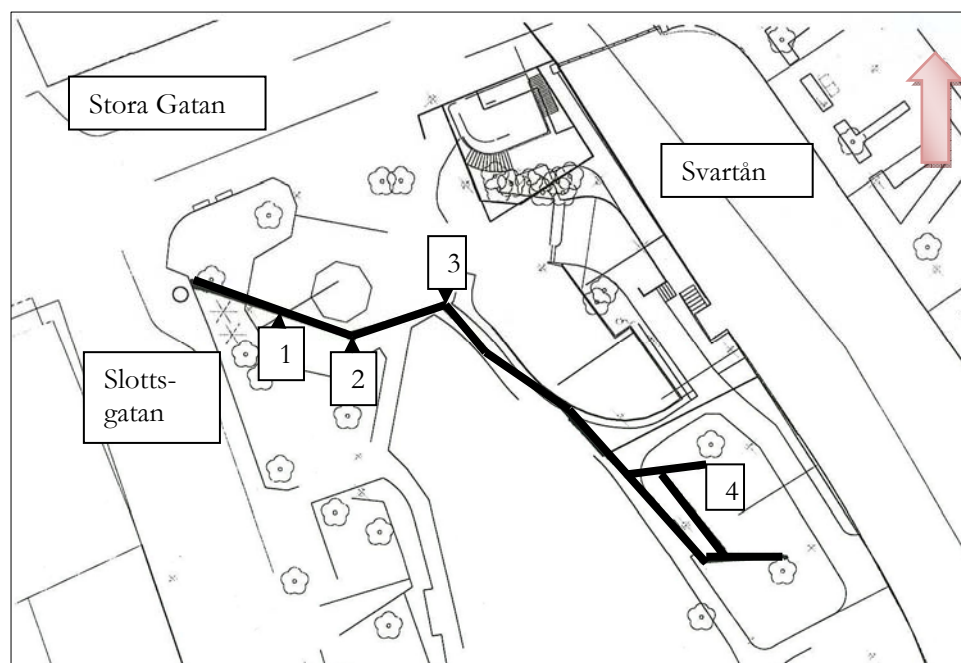
I enlighet med Ist:s förfrågningsunderlag var ambitionsnivån satt till att vara rimlig. Det innebar att redovisa på vilken nivå kulturlager påträffades, vilken karaktär kulturlagren hade och vilken status/datering fynden från dessa kulturlager har.

Arbetet dokumenterades på en schaktplan genom manuell inmätning. Sektionsritningar upprättades där en kulturlagerstratigrafi fanns. Från dessa platser, där man alltså kunde knyta fynd till specifikt lager, togs alla fynd tillvara (figur 6).

Figur 5. Platsen för lekplatsen där diverse ledningsschakt först måste grävas. Bilden tagen från söder. (Foto U. Alström).

Undersökningsresultat

Figur 6. Norra delen av Stadsparken. 1, 2 och 3 markerar platser för sektioner. 4 markerar plats för stenläggning. Grov svart linje markerar schakten för ledningar och kablar. (Skala 1:800)

Arbetet med schaktningarna för ledningar och kablar berörde cirka 100 löpmeter schakt. Schakten var 0,5–0,7 m djupa och som mest 0,7 m breda. I huvudsak påverkades sentida bärlager, påfyllt material i gångarna samt jordmassor uppblandat med rivningsmaterial. Det är rimligt att anta att det kommer från den sista bebyggelsen i stadsparken. En viktig iakttagelse vad gäller lagerföljden är att det från 9–12 meter från den stenskodda åkanten och på drygt en halvmeters djup påträffades kulturlager som avsatts på plats. Materialet bestod av jord med sot, kol och tegelinslag. På en plats (markerad 4 på figur 6) påträffades en mindre stenpackning som var 1,3 m lång eller, om man så vill, bred (figur 7). På denna och som ett daterande fynd låg en yngre rödgodsskärva från en trefotsgryta med en allmän datering till 1500–1700-talen.

Figur 7 Stenspackningen i botten av ledningsschaktet. Efter framrensandet täcktes stenpackningen med gruslager och ledningar. (Foto U. Alström.)

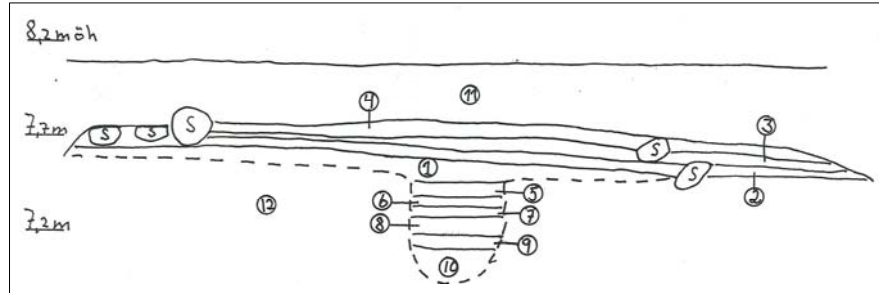
Utifrån vunna resultat från 1989 års undersökning när statyn ”Bagarns pojke” flyttades dokumenterades med hjälp av profilritningar 3 sektioner av ledningsschaktet intill statyn/fontänen. Extra undersökningsgropar grävdes för att nå den ursprungliga markytan. Djupet där blev 1,2–1,4 m under nuvarande markyta. Fynd från stratigrafiskt säkerställda lager togs tillvara. Två ¹⁴C prov samlades in för att åldersbestämma de stratigrafiska förhållandena i sektion 1 och 2.

Figur 8. Keramik från sektion 2. Till vänster yngre rödgoods, i mitten B-gods och till höger A-gods (Keramikindelning från Broberg & Hasselmo 1981). (Bild U. Alström.)

Sektion 1

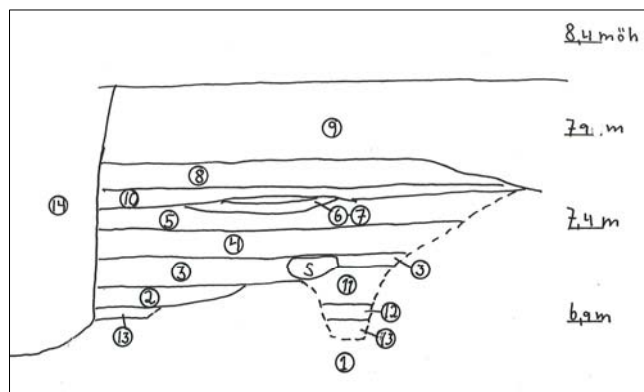
Vid sektion 1 var schaktet 0,6 m brett och 0,6 m djupt. För hand grävdes ytterligare ett 0,5 m djupt provhål för att nå den ursprungliga markytan. En 4 m lång sektion av den norra schaktväggen dokumenterades (figur 9).

Figur 9. Norra schaktväggen sektion 1. 11. Grus och sandlager, 4. Gråbrun lerblandad kulturjord, 3. Blågrå lerblandad kulturjord. Möjliga golv och syllstenar, 2. Rödbrun kulturjord något ljusare än lager 1, stort inslag av organiskt material möjligen från ett hus med syllsten, 1. Rödbrun kulturjord med stort inslag av organiskt material, träflis. 5. Brunröd kulturjord, 6. Blågrå lera, sannolikt golv, 7. Rödbrun kulturjord, 8. Svartbrun kulturjord med inslag av sot och kol troligen från en härd, 9. Rödbrun kulturjord, 10. Blågrå ren lera. (Ritning skala 1:40 och lagerbeskrivning Jonas Ros.)

Sektion 2

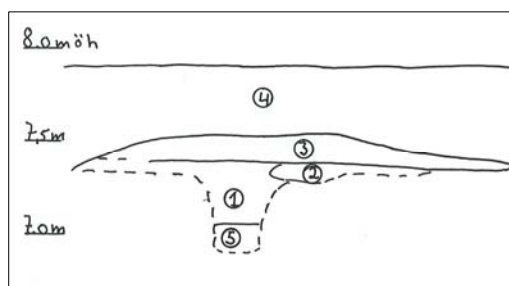
Vid sektion 2 var schaktet 0,6 m brett och cirka 1 m djupt. I området fanns en störning i lagerföljden efter en brunnsnergrävning. För hand grävdes ytterligare ett 0,4 m djupt provhål för att nå den ursprungliga markytan. En 2,5 m lång sektion av schaktkanten dokumenterades (figur 10).

Figur 10. Nordöstra schaktväggen sektion 2. 9. Grus och sand, 8. Brungrå kulturjord med stort inslag av tegel, kalkbruk och lerfläckar, 10. Brungrå kulturjord med inslag av tegel, kolfragment och kalkfragment, 6 och 7. Brunsvart brandlager med inslag av sot och kol samt rödbrun bränt sandigt material som kan komma från ett torrtak, 5. Gråbrun lerblandad kulturjord med inslag av ben och tegel, 4. Gråbrun kulturjord med kolfragment, 3. Brungrå lerblandad kulturjord med kolfragment och aska, 2. Rödbrun kulturjord med stort inslag av organiskt material, 11. Blågrå lerblandad kulturjord med kolstänk, 12. Brungrå kulturjord med kolstänk, 13. Gråbrun lerblandad kulturjord. 1. Blågrå ren lera, 14. Brunnsnergrävning. (Ritning skala 1:40 och lagerbeskrivning Jonas Ros.)

Sektion 3

Vid sektion 3 var schaktet 0,6 m brett och 0,6 m djupt. För hand grävdes ytterligare ett 0,3 m djupt provhål för att nå den ursprungliga ytan (figur 11).

Figur 11. Norra schaktväggen sektion 3. 4. Grus och sten, 3. Gråbrun kulturjord med inslag av lera, kalkbruk och tegel, 2. Grått grus och sandlager, 1. Gråbrun kulturjord med inslag av kalkbruk och tegel, 5. Ren lera. (Ritning skala 1:40 och lagerbeskrivning Jonas Ros.)

Dateringar

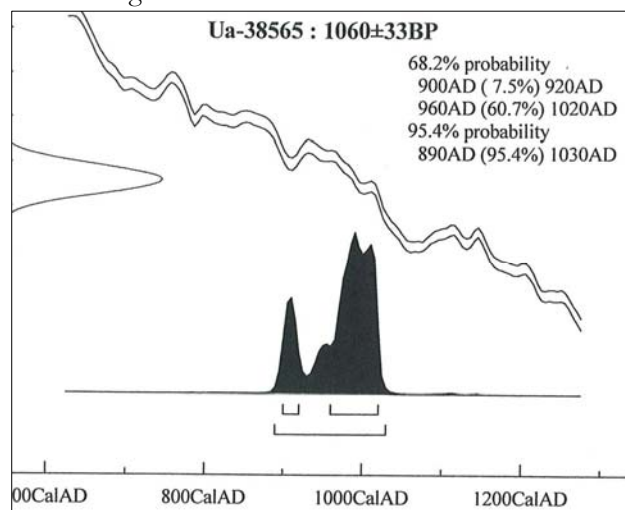
Förutom de keramikfynd som påträffades 1989 kan nu ytterligare skärvor knytas till på plats avsatta kulturlager.

Från sektion 2 lager 8 insamlades två skärvor yngre rödgods (fyndnr. 4) (B2). Från lager 4 insamlades en skärva svartgods (fyndnr 2) (B1). Från lager 12 insamlades en skärva äldre svartgods (fyndnr 1) (A1 eller A2) (figur 8).

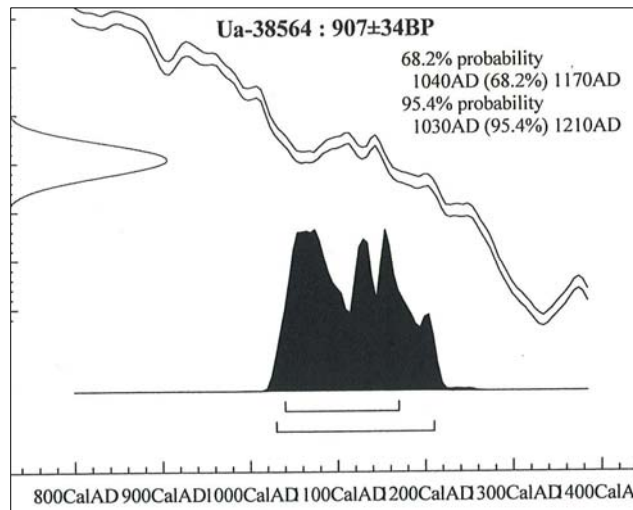
Från sektion 3 lager 3 tillvaratogs en stengodsskärva (fyndnr 3)(C2)

A-godset kan dateras till 1000–1100- talen men kan finnas in i första halvan av 1200-talet. B1 keramiken återfinns från 1200-talets mitt och framåt. Stengodsskärvan med beteckningen C2 uppträder först under 1300 talet (Medeltidsstaden 30 1981 s. 28f).

Två ¹⁴C dateringar (figur 12 och 13) har utförts på material från sektion 1 lager 9 och sektion 2 lager 12.

Figur 12. Det djurben från lager 9 i sektion 1 som användes för åldersbestämningen kommer från ett djur som med 95 % sannolikhet slaktades (dog) under perioden 890–1030 vår tideräkning.

Figur 13. Det djurben från lager 12 i sektion 2 som användes för åldersbestämning kommer från ett djur som med 95 % sannolikhet slaktades (dog) under perioden 1030–1210 vår tideräkning.

Tolkning och utvärdering

Stadsparken har hyst en tomtreglerad bebyggelse ända fram till sekelskiftet 1800–1900 tal. Hur omfattande bebyggelsen var under t.ex. medeltid, cirka år 1000 och fram till Vasatid, är fortfarande till stora delar höljt i dunkel. Men med de dateringarna som nu föreligger och som faktiskt daterar på plats bildade kulturlager kan ändå något sägas om de norra delarna av parken.

I sektion 2 (figur 6 och 10) har ett decimetertjockt kulturlager daterats till perioden tidig medeltid, eller 1030–1210 vår tideräkning. Under detta lager fanns en gråbrun lerblandad kulturjord som rimligtvis är det första spåret av mänsklig aktivitet intill åmynningen. Lager 12 ligger cirka 7 möh (RH 2000).

I sektion 1 (figur 6 och 9) har ett nära decimetertjockt kulturlager daterats till perioden yngre vikingatid eller 890–1030 vår tideräkning. Lagret är det första som bildats på platsen och tycks vara något äldre än lager 12 i sektion 2. Lager 8, som ligger omedelbart på lager 9 är troligtvis en del av en härd vilket kan vara sannolikt eftersom lager 6 har tolkats som tillhörigt ett lergolv. Lager 9 ligger cirka 7,3 möh (RH 2000).

Från profilen som ritades 1989 är det första kulturlagret avsatt på en höjd av 10,5 m (Västerås lokala höjd) vilket omräknat blir ungefär 6,9 möh. I lagret ovanför detta lager påträffades äldre svartgods (Lantmateriet.se och RH2000).

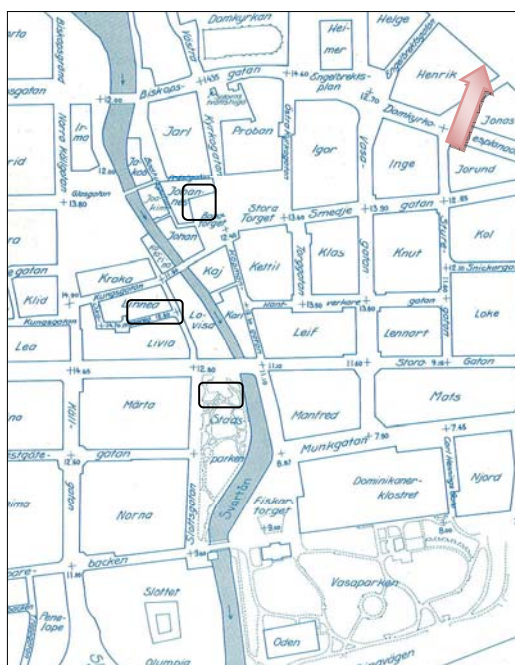
1988 utfördes arkeologiska undersökningar i kvarteret Linnea inför byggandet av VLT-huset. Här dokumenterades bl.a. i den äldsta fasen, en bronssmedja som dateras till 1000-talet. Den undersökta smedjan ligger cirka 100 m norr om Stadsparken (Annuswer m.fl. 1990, Bergquist 1996). Bronssmedjan låg ungefär 6,7 möh (RH2000).

På den östra sidan av Svartån, vid Bondtorget, undersöktes på 1970 talet en kristen begravningsplats. Den anses, utifrån ¹⁴C dateringar, vara från 1100-talet men även gravar från 1000-talet är troliga (Annuswer m.fl. 1990). Redan i mitten av 1200-talet slutade man med begravingarna och området bebyggdes (Annuswer m.fl. 1990). 160 skelett har hitintills påträffats vilket tyder på att befolkningen i Västerås kanske inte var

så blygsam som man än så länge framhåller. Gravgården, med vad man får förmoda, tillhörande kyrka ligger cirka 200 m norr om Stadsparken.

Sammanfattningsvis har området vid Svartåns stränder tagits i anspråk redan på 1000-talet. Även 900-talet finns representerat i form av 1 ¹⁴C prov. Hur omfattande bebyggelsen under 1000 talet var kan man med nuvarande kunskap bara spekulera om. En viktig pusselbit som saknas är att vi inte vet bestämt om huruvida staden var tomtreglerad i den första fasen av bebyggelseetableringen eller inte. Sven Olssons tomtunderökningar antyder dock att Stadsparkområdet kan ha haft en tidig tomtstruktur (Olsson 1985, (fig.9) där tomtstrukturen är hämtad från Carlsteens karta daterad 1688). Om en tomtindelning kan spåras i de äldsta lagren är det möjligt att ett kungligt initiativ ligger bakom grundläggandet av Västerås precis som i flera andra tidigmedeltida städer. Är det så är det rimligt att tro att tomterna har delats ut som gåva. Därmed har kungamakten knutit till sig stadens befolkning i en livslång skuld eller underkastelse för en jordgåva kunde aldrig återgäldas (Sigurdsson 2007, s. 83).

Begravningsplatsen vid Bondtorget tyder också på att en fast befolkning funnits i Västerås under 1000 talet.

Figur 14. De tre områdena med vikingatida eller tidigmedeltida dateringar som nämns i texten är markerade med rektangel. Nederst på kartan är Stadsparken. Den mellersta rektangeln markerar platsen för bronsjutetiet i kvarteret Linea. Den övre markeringen visar platsen för den tidigmedeltida gravplatsen (kyrkogården?). (Grundkarta från Medeltidstaden 4. Skala 1:8000).

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmateriet.se 2010. Höjdsystem RH 2000.
http://www.lantmateriet.se/templates/LMV_Page.aspx?id=4211

Lantmateriet.se 2010. Enhetligt geodetiskt referenssystem. Infoblad No3. Nytt höjdsystem. http://www.lantmateriet.se/templates/LMV_Page.aspx?id=4211

Medeltidsstaden 4. 1977. Raä och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Västmanlands läns tidning (VLT). 1989. Lämningar från 1200-talet hittades i Stadsparken. Artikel 10/5-1989.

Otryckta källor

Alström, U., 2006 En jordborrning i Stadsparken. PM Kulturmiljövård Mälardalen. Västerås.

Possnert, G., 2009. Resultat av ¹⁴C dateringar av material från Västmanland. Ångströmlaboratoriet. Tandemlaboratoriet. Uppsala universitet. Uppsala.

Sjöö, R., 1989. Rapport angående schaktkontroll för nyanläggande av fontän i Stadsparken. Västmanlands läns museum.

Litteratur

Annuswer, B., Bergquist, U. Forenius, S. Syse, B., 1990. Västerås 1000 år I centrum. Raä. Västerås kulturnämnds skriftserie nr 23. Västerås

Alström, U., 2009. Kajmuren vid Stadsparken. En grundlig undersökning. Antikvarisk kontroll. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2009:36. Västerås.

Bergquist, U., 1996. Ett medeltida skomakeri vid Skomakargatan. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala. Rapport 1996:52.

Broberg, B. & Hasselmo M., 1981. Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Rapport Medeltidsstaden 30. Raä och SHM. Stockholm.

Forenius, S., 1996. Bondtorget och Stadsparken. Arkeologiska undersökningar. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala. Uppsala.

Grau, O., 1754. Beskrifning öfver Wästmanland. (Nytryck 1904) Västmanlands läns tidning. Västerås.

Lihammer, A., 2008. Stadsparken i Västerås. Arkeologisk undersökning. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2008:39. Västerås.

Lindquist, L., 1981. Krukor och fat. Svenskt krukmakeri under 400 år. Stockholm.

Olsson, S., 1985. Idealstad med förhinder. Västerås genom tiderna – studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid. Västerås kulturnämnd. Västerås.

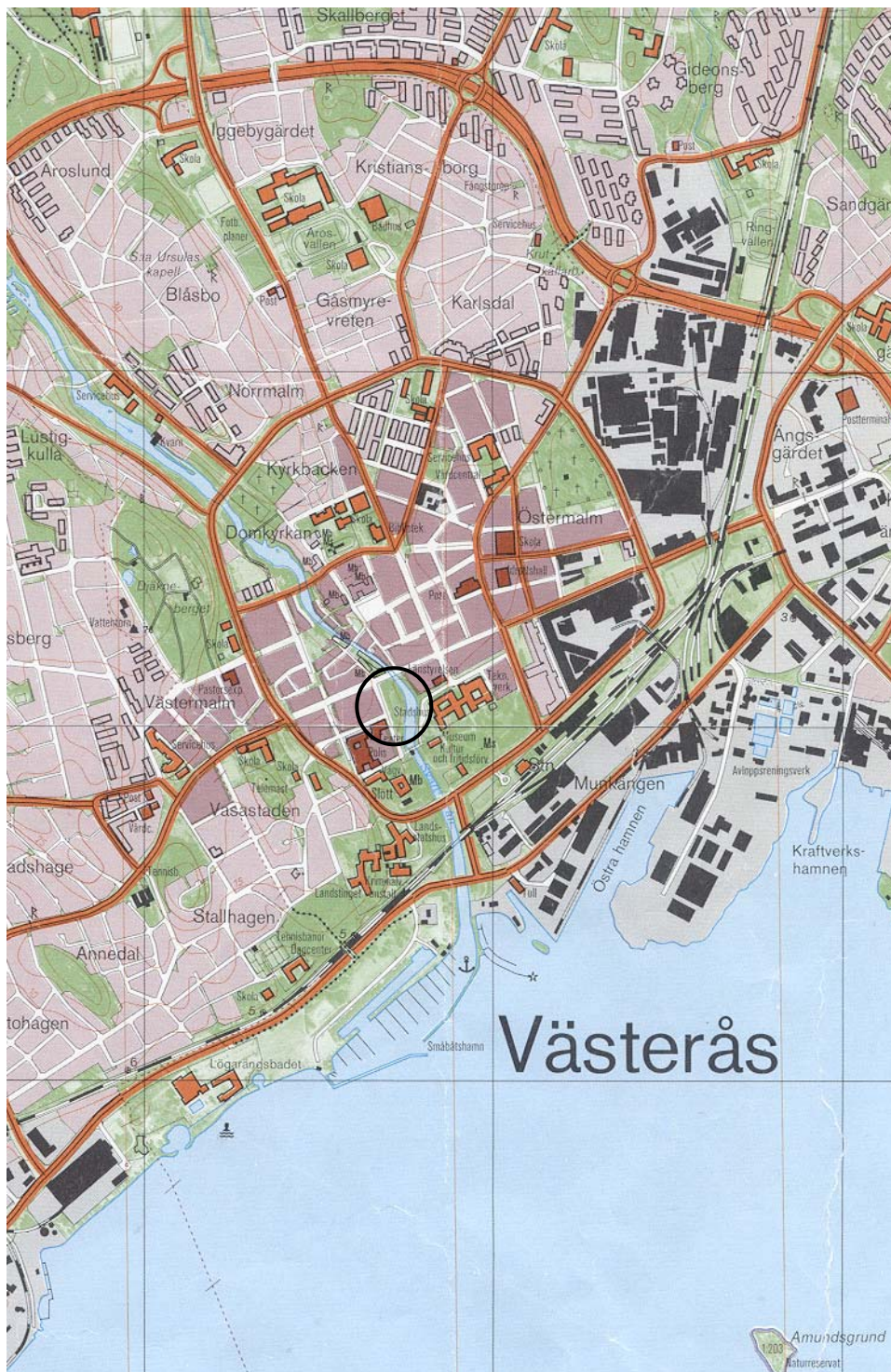
Sigurðsson, J.V., 2007. De vennlige Isleding og den uvennlige kongen. I Vänner, patrioter och klienter i Norden 900-1800. Rapport till 26:e Nordiska historikermötet i Reykjavik den 8–12 augusti 2007. Historiska institutionen Islands universitet. Reykjavik.

Tekniska och administrativa uppgifter

KM dnr:	KM 09060
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-2523-09, 2009-06-11
Undersökningsperiod:	Augusti-oktober 2009
Arkeologtimmar:	37,5 timmar
Exploateringsyta:	Cirka 100 löpmeter schakt
Personal:	Ulf Alström, Jonas Ros
Belägenhet:	Västerås 1:1, Stadsparken, Västerås stadsförsamling, Västerås, Västmanlands län, Västmanland
Ekonomisk karta:	11G:17
Koordinatsystem:	Rikets
Koordinater:	X 6610135 Y1541690
Höjdsystem:	RH 2000
Inmätningmetod:	Manuell
Dokumentationshandlingar:	Sektionsritningar och fotografier förvaras på VLM
Fynd:	Fynden F1-F5 förvaras på KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

Figurer

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Gävle. Ärende nr MS2006/01407.

Figur 15. Undersökningsplatsens läge markerat med en ring. Utdrag ur ekonomiska kartan. Skala 1:20 000.

BILAGA

Bilaga 1. Fyndtabell.

Fyndnr	Sakord	Material	Egenskap	Vikt, gr	Antal	Antal. fragm.	Fyndomständighet
1	Keramik	Lera	A-gods	3	1	1	Sektion 2 Lager 12
2	Keramik	Lera	B-gods	3	1	1	Sektion 2 Lager 4
3	Keramik	Lera	C2-gods	13	1	1	Sektion 3 Lager 3
4	Keramik	Lera	Yngre rödgods	20	1	2	Sektion 3 Lager 8
5	Keramik	Lera	Yngre rödgods	28	1	1	Fynd på stenpackningen